

KAÇARLAR

Bir Türkmen oymağı
ve İran'da hüküm süren bir hânedan
(1796-1925).

XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun Bozok (Yozgat) bölgesinden Kuzey Azerbaycan'a göçerek Gence yöresinde yurt tutan oymak Akça (Ağça) Koyunlu, Akçalı (Ağçalı) ve Şam Bayatı Türkmen obalarından meydana gelmiştir. Oymak, Akkoyunlu Yâkub Bey'in ölümünden (1490) sonra başlayan saltanat mücadelelerine katılarak Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Bey'in tahta çıkmasında önemli rol oynadı. Şah İsmâil zamanında Tozko-paran Pîrî Bey ve Ece Sultan adlı iki Kaçar beyinin bahsi geçer. Kaçarlar Tahmasb döneminde büyük oymaklar seviyesine yükseldiler. Nitekim bu devirde devlet hizmetinde birçok Kaçar beyi görülür. Kaçar'ın asil boy beyi ailesi Ziyadluoğulları'ndan olan Karabağ hâkimi Şahverdi Sultan, Budak Han, 1554'te Kanûnî Sultan Süleyman'a elçi gönderilen Şahkulu Ağa, Gökçe Sultan ve Toykun Bey bunların en tanınmışlarıdır.

Şah I. Abbas, Ziyadlu'ya mensup itibarlı emirlerden Hüseyin Han'ı 1598'de Esterâbâd valiliğine tayin etti; ardından onu Osmanlı idaresine geçmiş bulunan Karabağ'ı geri almakla görevlendirdi. Hüseyin Han Karabağ'ı geri aldıysa da (1606-1607) halkın şikâyeti üzerine azledildi ve yerine yine Ziyadlu'dan Muhammed Halil Han getirildi. Şah Abbas, Türk oymaklarını tehlike oluşturmamaları için İran içinde dağıttığı gibi, onlara karşı denge sağlamak amacıyla devşirme sistemine dayalı kullar ocağını kurup Esterâbâd beylerbeyiliğine de kul kökenli emirler tayin etti. Son Safevî hükümdarlarından Hüseyin Mirza (Sultan Hüseyin Şah) zamanında Esterâbâd beylerbeyiliğine Kazvin Türkmenleri'nden Muhammed Han'ın tayininden sonra bölgedeki Kaçarlar'ın da karıştığı bazı hadiseler meydana geldi. Aşağı (Aşaka) Baş aşireti reisinin oğlu olan Feth Ali Han, topladığı kuvvetlerle Mübârekâbâd Kalesi'ni ele geçirip Beylerbeyi Muhammed Han ile nâibini öldürttükten sonra Esterâbâd, Mâzenderan, Cürçân ve Sebzevâr'ı alarak Kazvin'de şahlığını ilân eden II. Tahmasb üzerinde nüfuz kurdu ve kendisini saltanat nâibi ve emîrül-ümerâ tayin ettirdi. Tahmasb ayrıca Feth Ali Han'a "vekîlûddeve" unvanı ile Simnân valiliğini verdi ve onunla birlikte Meşhed'in Afganlar'dan kurtarılması için Ho-

rasan'a sefer yaptı; fakat daha sonra onu öldürttü.

Hüseyin Han'ın Esterâbâd valiliği sırasında sayıları artan Esterâbâd Kaçarları Karabağ'da kalan Kaçarlar'dan çok daha kalabalıkla ve XVIII. yüzyılda Koyunlu (Kovanlı) ve Develü olmak üzere iki kola ayrılıyorlardı. Bunlardan Develüler'e Mübârekâbâd Kalesi'nin kuzeyinde oturdular için Yukarı Baş, Koyunlular'a da aynı kalenin güneyinde oturdular için Aşağı Baş deniyordu. Yukarı Baş Develü, Sapanlu, Köhnelü, Hazinedarlu, Kayaklı ve Kerlû (?) isimli altı obadan meydana gelmişti; bunlardan büyük beylerin çıktığı Develü en asilleriydi. Aşağı Baş da Koyunlu, İzzeddinlû, Şam Bayatı, Kara Musanlu, Vaşlu (Aşlu [?]) ve Ziyadlu obalarından teşekkül ediyordu. Bu kolun baş obası Kaçar hânedanını da çıkaran Koyunlu idi. Bu iki kol arasında çoğu zaman düşmanlık vardı.

Feth Ali Han'ın Nâdir Şah tarafından öldürülmesi üzerine (1726) oğlu Muhammed Hasan Han, hayatını tehlikede görek zamanının çoğunu Yaka Türkmenleri'nin yurdunda geçirdi ve bu arada asker toplayıp Esterâbâd'ı Develü Muhammed Hüseyin Han'dan aldı (1744). Bunun üzerine Afşar hânedanının kurucusu Nâdir Şah kumandanlarından Bihbûd Han'ı onun üzerine gönderdi. Peş peşe iki savaşa mağlûp olan Muhammed Hasan Han, Yemût Beyi Begenç Han'ın yanına çekildi; fakat mücadeleden vazgeçmedi. Nâdir Şah'ın ölümü üzerine (1747) Muhammed Hasan Han Esterâbâd'a geldi. Beylerbeyi Kaçar Kara Musanlu Muhammed Hüseyin Han ona bir şey yapamadığı gibi, Safevî Hükümdarı II. Süleyman Şah da kendisini Esterâbâd beylerbeyi ve bütün Kaçarlar'ın başı tayin etti (1749). Süleyman Şah'ın tahttan indirilmesi üzerine (1750) Muhammed Hasan Han bağımsızlığını ilân etti; ayrıca Esterâbâd ve Cürçân'dan başka Mâzenderan ve Gilân'ı da idaresi altına aldı. Bu sırada Fars'a Kerim Han Zend, Azerbaycan'a Afgan Âzâd Han, Horasan'a da Nâdir Şah'ın torunu Şâhruh hâkim bulunuyordu. III. İsmâil'i Safevî tahtına çıkaran Kerim Han, onun adına hareket ediyor görünerek bazı başarılar kazandıktan sonra Kazvin, Gilân ve Mâzenderan'ı zaptetti ve Muhammed Hasan Han'ı da Esterâbâd'da kuşatma altına aldı. Fakat Yemût ve Göklenler'in kalabalık topluluklar halinde yardıma gelmesi üzerine onun karşısında yenildi (1751). Kerim Han'ı püskürten Muhammed Hasan Han, hâkimiyetini Meşhed'in batısı-

na doğru genişletmek isteyen Afgan Ahmed Şah Dürrânî'yi Sebzevâr yakınlarında yenerek (1755) şöhretini İran'ın her tarafına yaydı. Kazvin'e ve Gilân'a hâkim olduktan sonra İsfahan üzerine yürüdü ve Kerim Han'ı ikinci defa bozguna uğrattı (1756) Irak-ı Acem'i ele geçirdi. Ertesi yıl Azerbaycan'a yönelerek Arrân, Karabağ ve Mugan yörelerini kolayca itaat altına aldı; Karabağ'daki Kaçarlar, özellikle Gence yöresinde yaşayan Ziyadlu Kaçarları ona bağlılıklarını bildirdiler. Yanında bulunan büyük oğlu on beş yaşındaki Ağa (Âka) Muhammed'i Azerbaycan beylerbeyiliğine tayin eden Muhammed Hasan Han aynı yıl Şiraz önlerinde başarısızlığa uğradı ve ordusu dağıldı. Bu sırada Develü Muhammed Hüseyin Han da Esterâbâd'ı zaptetti; burada tutunamayacağını anlayınca da Damgan Kalesi'ne sığındı. Muhammed Hasan Han Damgan'ı kuşattı; ancak Kerim Han onun üzerine yürüdü ve Muhammed Hüseyin Han da Kerim Han'ın ordusuna katıldı. Yapılan savaşta Muhammed Hasan Han yenildi ve kaçarken öldürüldü (15 Cemâziyelâhîr 1172 / 13 Şubat 1759).

Muhammed Hüseyin Han'ın Zendler tarafından Esterâbâd beylerbeyiliğine tayin edilmesi üzerine Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Han kardeşi Hüseyin Kulî Han, dayısı Koyunlu Muhammed Han ve diğer bazı akrabalarıyla birlikte Türkmen bozkırına çekilip Yemût'un Câfer Bey kolunun başı Murad Han'a sığındı. Fakat Muhammed Hüseyin Han hepsini yakalayıp Şiraz'a gönderdi. Şiraz'da onlara iyi davranıldı. Kerim Han, devlet işlerinde zaman zaman Ağa Muhammed Han'la istişarede dahi bulunuyordu. Hüseyin Kulî Han'ı da Damgan'a vali tayin etmiş (1769), o da babasının öcünü almak için Develü beyleriyle savaşarak Esterâbâd'ı birkaç defa yağmalamıştı. Kerim Han'ın ölümü üzerine (1779) Ağa Muhammed onun eşlerinden olan halası Hatice Begüm'ün yardımıyla Şiraz'dan kaçtı ve on yedi yıl süren zorlu bir mücadeleye girişti. Tarihçi Rızâ Zülhan, Ağa Muhammed Han'ın Zend Hükümdarı Câfer Han'ı Hemedan'da mağlûp ettikten sonra (1786) Tahran'da şahlık tahtına oturduğunu söylüyorsa da diğer kaynaklar bunu teyit etmemektedir. Ağa Muhammed Han daha sonraki yıllarda hâkimiyet alanını giderek genişletti; İran'ın büyük bir kısmını, Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı ele geçirip kendisine başşehir edindiği Tahran'da kalabalık bir davetli topluluğu önünde "şehinşahlık" tacını giyerek adı-

KAÇARLAR

na hutbe okuttu ve para kestirdi (1796); böylece Kaçar Devleti resmen kurulmuş oldu.

Ağa Muhammed Şah'ın 1797'de şahsi hizmetiyle görevli üç adamı tarafından öldürülmesinden sonra tahta yeğeni Feth Ali Şah geçti. Feth Ali Şah dönemi (1797-1834), Asya'nın çeşitli yerlerini sömürgeleştirmeye çalışan İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki çekişmelerde taraf tutmak ve özellikle Rusya karşısında doğrudan taraf olmakla geçti. Sonuçta İran, savaş açtığı Ruslar ve Osmanlılar karşısında güçsüz kalıp Gürcistan ile Azerbaycan'ın bir kısmı başta olmak üzere pek çok toprağını Ruslar'a kaptırdığı gibi Horasan ve diğer iç bölgelerde de hâkimiyetini ve hatta Türkmençay Antlaşması'nda (1828) ifade edildiği üzere âdeta bağımsız bir devlet olma hüviyetini yitirdi.

Feth Ali Şah'ın ölümünün ardından oğullarından Tahran Valisi Ali Şah Zillülsultan ile Fars Valisi Hüseyin Ali Mirza Fermân-Fermâ saltanatı hak iddiasıyla harekete geçtilerse de Veliâht Muhammed Mirza hemen Tahran'a yürüyerek onları itaat altına aldı; böylece saltanatını sağlamlaştırdıktan sonra Herat hâkimi Kâmrân Mirza'nın kendisini metbû tanıyacağına dair söz vermesine rağmen Sistan'ı işgal etmesi üzerine Herat'ı kuşattı (1837). Fakat İngilizler'in Fars'ta karışıklıklar çıkarmaları sebebiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve Tahran'a dönüp onlarla barış yaptı. İki yıl sonra Ruslar korsanların çoğaldığını ileri sürerek Hazar denizinin her yerini ele geçirdiler. Arkasından da İsmâîlîler'in reisi Ağa Han (Hasan Ali Şah) Kirman'da isyan çıkardı; fakat Yezd valisinin karşısında yenilerek Hindistan'a kaçtı (1843). Muhammed Şah devrinde (1834-1848) Osmanlılar'la olan münasebetler de vakit vakit gerginleşmiş, ancak askerî bir harekâta yol açmamıştır.

Muhammed Şah vefat edince tahta veliâht sıfatıyla Azerbaycan valisi olarak Tebriz'de oturan oğlu Nâsirüddin Şah çıktı. Nâsirüddin'in emir-i nizâmlığa (sadrâzamlik) getirdiği Mirza Takı Han çeşitli suistimallere karşı mücadeleye girişti ve şahın ilk zamanlarda kendisini desteklemesiyle başarı kazanarak israfı önledi. Bu dönemin en önemli olaylarından biri Bâbîlik hareketinin ortaya çıkmasıdır. 1844'te Mirza Ali Muhammed Nûri adında bir Hurûfî, kendisinin kayıp on ikinci imam mehdî olduğu iddiasıyla etrafına büyük bir kalabalık topladı ve devleti kurşuna dizildiği 1850 yılına kadar uğraştırdı;

Yezd, Zencan ve İran'ın diğer bazı yerlerinde eyleme geçen taraftarları da yakalanıp öldürüldü.

Rusya, Kırım Harbi'nin başlayacağı sırada (1853) İran'a Osmanlılar'a karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştu; İran'ın Osmanlı ülkesinden alacağı topraklar kendisine kalacaktı. Şah bizzat bir Rus prensinin getirdiği bu teklifi kabul etmiş ve askerlerine Bağdat ve Erzurum'a saldırmak için Azerbaycan ve Kirmanşah'ta toplanmaları emrini vermişti; fakat daha sonra bundan vazgeçti. 1855 yılında İngiltere ile Afganistan arasında İran'ın aleyhine bir ittifak yapıldı; İran da buna karşılık Rusya'nın teşvikiyle Herat'ı aldı (1856), bu da İngiltere ile İran arasında savaşa sebep oldu (1857). İngilizler'in bazı yerleri ele geçirmeleri üzerine İran barış istedi. İmzalanan antlaşmaya göre Nâsirüddin Şah Herat'ı tahliye edecek ve bir daha Afgan işleriyle ilgilenmeyecekti.

Nâsirüddin Şah bir suikast sonucu öldürülünce (18 Zilkade 1313 / 1 Mayıs 1896) yerine Muzaferüddin Şah geçti. Onun döneminde (1896-1907) dış borçlarda artış görüldü. 1905 yılında bazı tâcirler karşı uygulanan sert hareketler halkın tepkisine yol açtı. Aydınlar ve orta sınıfı teşkil eden tâcirler medreselerle halkın desteğini alarak şaha meşrutî rejimi kabul ettirdiler (Ağustos 1906). Ekim ayında Meclis-i Şûrâ-yı Millî açıldı. Meclis liberal görüşlü bir anayasa hazırladı. Şah bu anayasayı imzaladıktan birkaç gün sonra öldü (24 Zilkade 1324 / 9 Ocak 1907). Onun yerini alan Muhammed Ali Şah'ın saltanatının ilk yılında İngilizler'le Ruslar nüfuz bölgeleri üzerinde anlaşılabilir; İran'ın kuzey kısmı Rusya'nın, güney kısmı da İngiltere'nin nüfuz bölgesi oldu. Muhammed Ali Şah, meclisin müsamahasız ve kısıtlayıcı davrandığını ileri sürerek topa tutulmasını emretti. Bu olay yeni bir ihtilâlin çıkmasına yol açtı ve Muhammed Ali Şah tahttan indirilip yerine küçük yaşta ki oğlu Ahmed Mirza çıkarıldı (1909).

Ahmed Şah, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İran'ın taraf-sızlığını ilân etti. Fakat devletin zayıflığı yüzünden bu açıklama da 1919 yılında Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin istekleri de ciddiye alınmadı. 9 Nisan 1919'da Ahmed Şah İngilizler'le, İran'ı onların himayesine veren bir antlaşma imzaladı. Fakat meclis antlaşmayı onaylamadı ve bu karışık durumdan faydalanan Rusya ülkeyi istilâ etti. Bunun üzerine ordunun başına geçen Kazak tuğayı kumandanı Rızâ Han (Rızâ Şah Pehlevî)

Ruslar'ı geri püskürttükten sonra 1921 Şubatında gazeteci Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi ile bir hükümet darbesi yaptı ve Ahmed Şah hayatını tehlikede görerek Avrupa'ya gitti. Rızâ Han, önce Seyyid Ziyâeddin'in başbakanlığında kurulan kabinede savaş bakanlığını üstlendi. 1923'te de iktidarı eline aldı. Ahmed Şah'ın ülkeye dönmemesi üzerine arkasındaki askerî kuvvete dayanarak meclise Ahmed Şah'ı hal'ettirip kendisini şah seçtirdi ve böylece Kaçar hânedanı sona ermiş oldu (1925).

Kaçar Devleti'nin teşkilâtı başlangıçta tamamen Safevî teşkilâtına dayanıyordu. Ancak Avrupalılar'la münasebetlerin gelişmesi değişiklik yapma ihtiyacı doğurdu. Nâsirüddin Şah devrinde, Osmanlılar'daki Tanzimat hareketleri örnek alınarak yeni müessese ve memuriyetler ihdas edildi; bunlara ait isim ve tabirlerin çoğu da aynen benimsendi. Feth Ali Şah zamanında devlet dairelerinin başında sadrazam bulunuyordu. Ondan sonra gelen yüksek memurlar malî işlere bakan müstevfi'l-memâlik, ordunun idare ve malî işlerine bakan vezir-i leşker ve ülkenin adalet işlerine bakan sâhib-i divânhan ile hükümdarın sekreterlik işlerini yürüten münşi'l-memâlik idi. Devlet teşkilâtında önemli değişikliklerin yapıldığı Nâsirüddin Şah devrinin ilk zamanlarında altı vezir bulunuyordu; bunlar maliye, harbiye, hariciye, dahiliye, adalet, maaş ve bağış işlerine bakıyorlardı. Daha sonra ticaret, ziraat, sanayi, eğitim, demiryolları, gümrük ve darphâne vezirlikleri kuruldu. Eyaletler, Ağa Muhammed Şah döneminde Osmanlılar'dan alınan beylerbeyi unvanının verildiği askerî valiler tarafından yönetiliyordu. En zengin ve en önemli eyalet durumundaki Azerbaycan'a veliâhtlar yollanırdı. Hükümdarın oğulları eyaletlere gönderilirken özellikle genç olanların yanına birer vezir katılırdı. Selçuklular devrindeki atabeglerin yerini tutan bu tecrübeli devlet adamları şehzadeler olgunlaşınca kadar işleri yürütürlerdi. Kaçarlar'ın son dönemlerinde

KAÇAR HÜKÜMDARLARI

Ağa Muhammed Şah	1210 (1796)
Feth Ali Şah	1211 (1797)
Muhammed Şah	1250 (1834)
Nâsirüddin Şah	1264 (1848)
Muzaferüddin Şah	1313 (1896)
Muhammed Ali Şah	1324 (1907)
Ahmed Şah	1327-1344 (1909-1925)

yüksek memurların tayinleri karşılığında şaha para vermeleri beklenir, valiliklere ve gümrük gibi gelir getiren dairelere en çok para verenler tayin edilirdi. Meşrutiyetin ilânıyla Meclis-i Şûrâ-yı Millî ortaya çıktı; bakanlar milletvekilleri arasından seçiliyordu.

Ağa Muhammed Şah zamanında Kaçar ordusunun büyük bir kısmını, çoğunlukla Türkler'in oluşturduğu yarı muntazam atlı aşiret kuvvetleri meydana getiriyordu. Bunlar İran ordusunun en bahadır askerleri sayılırdı. Piyadeler ise daha çok köylülerden müteşekkildi; başlıca silâhları ise tüfekti ve bunun için kendilerine tüfekçi deniliyordu. İlk zamanlarda sayıları az olan eğitilmiş askerlerin de önemli kısmını Kaçar gençleri oluşturuyordu. Dâimî ordunun askerleri maaşlı iseler de paralarını çok defa vaktinde alamazlardı. Kaçar ordusunda modernleştirme hareketlerini 1807'de Fransız subayları başlatmıştı; fakat ne onlar ne de onlardan sonra gelen İngiliz, Avusturya ve Rus askerî heyetleri başarı kazanabilmişlerdir. 1851'den itibaren yeni kurulan dârülfünunda subayların eğitime başlandıyla da devlet hazinesinin yetersizliği yüzünden bu teşebbüs sonuçsuz kaldı. Neticede Kaçarlar eğitilmiş, silâhları mükemmel ve asker sayısı yüksek dâimî bir ordu kuramadılar.

İlk Kaçar hükümdarları zamanında gelirler giderleri karşılayabiliyordu; fakat Nâsirüddin Şah döneminde durum değişti. Halefi Muzafferüddin Şah'ın veziri Emînüddele malî sistemi yeniden düzenlemeye çalıştı ve bu arada halkın devamlı şikâyeti üzerine bakır para tedavülünden kaldırıldı; fakat önemli bir başarı sağlanamadı. 1911'de Amerikalı maliyeci Morgan Shuster hazinedarbaşı tayin edilerek kendisinden malî durumu düzene sokması istendiyse de Shuster, Ruslar'ın baskısı yüzünden ülkesine dönmek zorunda kaldı. Gelir kaynaklarının başlıcalarını toprak vergileri, gümrük resimleri, esnaf ve tâcirlerle hamam ve kervansaraylardan alınan vergiler, darphâne ve posta gelirleri oluşturuyordu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ile ticarî münasebetler geliştiği için gümrük gelirleri fazlalaşmış ve bunların hepsinin önüne geçmişti. Ayrıca "sâdirât" denilen fevkalâde vergiler vardı. Gelirler giderleri karşılayamadığı için İngilizler'e ve Ruslar'a para karşılığında bazı imtiyazlar verildiği gibi onlardan büyük miktarlarda borç para alınmıştır. Verilen imtiyazların pek çoğu uygulanamamış, uygulanabilenler de

gereğinden geniş tutulmaları sebebiyle ülke için çeşitli açılardan sakıncalı olmuştur. 1901'de verilen imtiyazla İngilizler'in sekiz yıl sonra Basra körfezinden 125 mil mesafede bol miktarda petrol bulmaları hükümetin yüzünü güldürmüştü de I. Dünya Savaşı'nın çıkması, İran'ın payına düşecek petrol geliriyle sıkıntılarını hafifletmesini engellemiştir.

İran'da iktisadî hayatın dayandığı tarım ekonomisi savaşlar ve kötü idarecilerin baskısı yüzünden gerilemişti. Toprakların çoğu "erbâb" denilen kişilerin elinde bulunuyordu. Şehirlerdeki halkın pek çoğu orta sınıfı meydana getiren esnafla zenaatkârlardan müteşekkildi. Avrupa sanayi mâmulleri İran'ın iktisadî hayatında sarsıcı bir rol oynamışsa da orta sınıfın önemini azaltmamıştır. Tâcirler ise özellikle Türkiye ve Hindistan ile kervan ticareti yapıyorlardı. 1800 yılında imzalanan bir antlaşmaya göre İran limanlarında oturan İngiliz ve Hint tâcirleri gümrük vergisi vermekten muaf tutuldular, Ruslar da Türkmençay Antlaşması ile önemli imtiyazlar elde ettiler. Rusya ile yapılan ticarette ihracat ve ithalât hemen hemen birbirine denkti. Sonuç olarak Avrupa ülkeleriyle münasebetlerin artması ticareti geliştirmiştir.

Yine Avrupalılar'la münasebetlerin sıklaşması neticesinde şer'î mahkemelerin yanında sivil (örfî) mahkemeler kuruldu. Sivil mahkemelerde devlete karşı işlenmiş suçlara bakılıyordu. Bu dönemde sivil mahkemelerden başka sadece ticarî davalara bakan ticaret mahkemeleri de kurulmuştur. İran hükümeti, diğer alanlarda olduğu gibi sivil mahkemelerin açılmasında da Osmanlılar'ı örnek almıştır. Feth Ali Şah zamanında tıp tahsili için Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir; bu sırada kendi hesaplarına gidenler de görülmekteydi. Aynı dönemde Batı'dan gelen misyonerler İran'ın çeşitli şehirlerinde okul ve hastahaneler açtılar. Bunun dışında dinî hüviyetleri olmayan yabancılar tarafından özel okullar açıldı. Taki Han'ın gayretiyle 1851 yılında kurulan dârülfünunun hocalarının çoğu Avusturyalılar'dan oluşmuştu. Burada subaylara ve sivil öğrencilere tıp, aritmetik, geometri, astronomi ve fen dersleri veriliyordu. İlk matbaa Tebriz'de kurulmuş (1816) ve öncelikle Veliâht Abbas Mirza'nın Tebriz'de iken Rusça ve diğer yabancı dillerden Farsça'ya tercüme ettirdiği askerlik sanatıyla ilgili kitaplar basılmıştır. *Rûznâme-i Veķâyî-i İttifâkiye* adlı ilk gazete de Tahran'da 1850'de yayımlanmıştır. Ka-

çar Devleti, bünyesinde gerçekleştirdiği büyük değişikliklerle modern bir devlet olma yoluna girmiş ve bunda Osmanlılar'ın Tanzimat hareketlerini örnek alması önemli rol oynamıştır. Bu arada "tanzimat" kelimesinin "tanzimât-ı hasene" şeklinde kullanıldığı görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

Mirzâ Halîl Mar'âşî, *Mecma'u't-tevârih* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1328 hş., s. 98, 149, 152; M. Emîn Gülistâne, *Mücmelü't-tevârih* (nşr. Müderris-i Razavî), Tahran 1320 hş., s. 176, 288, 292, 331, 361; M. Hâşim Âsaf, *Rüstemü't-tevârih* (nşr. Muhammed Müşîrî), Tahran 1348 hş.; M. Ca'fer Hürmüci, *Haķā'iku'l-aķbâr-i Nâşîrî: Târih-i Kâcâr* (nşr. Seyyid Hüseyin Hidivcem), Tahran 1344 hş.; M. Hasan İ'timâdüssaltana, *Şadrü't-tevârih* (nşr. Muhammed Müşîrî), Tahran 1349 hş.; Cevdet, *Târih*, XI-XII, tür.yer.; Lutfî, *Târih*, I-XIV, tür.yer.; S. J. Malcolm, *History of Persia*, London 1815, I-II, tür.yer.; N. Curzon, *Persia and Persian Question*, London 1892; Abdullah Müstevfî, *Şerh-i Zindegânî-i Men yâ Târih-i İctimâ'î ve İdârî-i Devre-i Kâcâriyye*, Tahran 1956-57, I-II; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihî*, Ankara 1961, V, 38, 45, 72, 119, 194; VI, 236, 257, 259, 263; VII, 262; ayrıca bk. İndeks; Emîr Gîlânşâh, *Yek Şad u Pincâh Sâli Saltanat der İran*, Tahran 1963; Ali Asgar Şemîm, *İrân der Devre-i Saltanat-ı Kâcâr*, Tahran 1965; P. K. Hitti, *A Short History of the Near East*, New York 1966, s. 187-198; F. Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914*, New Haven 1968; Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1875-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Berkeley-Los Angeles 1969, tür.yer.; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London 1969; a.mlf., "Persian Trade Under the Early Qajars", *Islam and the Trade of Asia* (ed. D. S. Richards), Oxford 1970, s. 215-244; a.mlf., *Qājār Persia*, Austin 1987; a.mlf., "Kādjar", *EP* (İng.), IV, 387-399; A. Bausani, *The Persians* (trc. J. B. Donne), London 1971, s. 164-181; *Qajar Iran: Political, Social and Cultural Change, 1800-1925* (ed. E. Bosworth - C. Hillenbrand), Edinburgh 1983; G. R. G. Hambly, "Iran During the Reigns of Fath 'Alî Shâh and Muḥammad Shâh", *CHIr*, VII, 144-173; a.mlf., "Agha Mohammad Khan and The Establishment of the Qajar Dynasty", *JRCAS*, L (1963), s. 161-174; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1992; a.mlf., "Kādjar", *EP* (İng.), IV, 387; Mirza Bala, "Kaçar", *İA*, VI, 33-38; S. Bakhsh, "Administration", *Elr*, I, 462-466.



FARUK SÜMER

Kültür ve Medeniyet. Kaçarlar devri, gerek kültür gerekse sanat açısından İran için bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, telgrafın gelişi, mabtaanın kurulması, Avrupalı hocaların öğretiminde dârülfünunun açılması, ilk gazetenin çıkışı ve Fransızca başta olmak üzere yabancı dillerden yapılan tercümeler gibi birçok faaliyet bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bu dönemde ilân